

Сања С. Домазет¹
Дарко П. Надић²
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
Београд (Србија)

72:929 Хундертвасер Ф.
72.012:502.131.1
Оригинални научни рад
Примљен 19/07/2022
Измењен 25/08/2022
Прихваћен 26/08/2022
doi: [10.5937/socpreg56-39245](https://doi.org/10.5937/socpreg56-39245)

ОДРЖИВОСТ И ЕКОЛОГИЈА У АРХИТЕКТУРИ ФРИДЕНСРАЈХА ХУНДЕРТВАСЕРА

Сажетак: Аустријски уметник Фриденсрајх Хундертвасер (Friedensreich Hundertwasser) данас представља веродостојан пример човека као оствареног еколошког бића. Спајање уметности, архитектуре, политике и екологије у један утопистички концепт усмерен ка будућности поставио је Хундертвасера не само као архитектонског експериментатора већ и као специфичног визионара еколошке архитектуре. Током свог читавог животног доба Хундертвасер се супротстављао „мејнстрим” култури и материјализму, што је касније допринело његовој популарности. Наравно, та популарност је ограничена као и за оне кругове друштвених активиста који су сматрали да архитектура мора да поседује „људски лик”. Био је човек који је кроз уметност, познавање природе и њених процеса стварао ново поглавље у различитим областима као што су сликарство и дизајн, па све до архитектуре и борбе за очување природе. Овај рад се бави доприносом једног неконвенционалног уметника архитектуре и екологији. Уводно разматрање приближава значај одрживе архитектуре, док први део рада представља кратки биографски осврт на Хундертвасеров лик и дело, као и на његово разумевање живота. Други део рада фокусиран је на његово виђење значаја еколошког идентитета и места архитектуре у томе, а трећи део рада приказује примере идеја одрживе градње и њихових могућих имплементација у пракси.

Кључне речи: заштита животне средине, еколошки идентитет, уметност и екологија, одржива архитектура

ДЕЕКОЛОГИЗОВАНА АРХИТЕКТУРА И АНТИ-ЕКОУРБАНИЗАМ

Питања одрживог развоја, заштите животне средине и екологије постају све важније теме у различитим областима живота, почев од прехране, технологије, енергетике па до политике, уметности и архитектуре. Промене у природи данас су

¹ sanja.domazet@fpn.bg.ac.rs

² darko.nadic@fpn.bg.ac.rs

очигледне и оне имају разарајућу форму и садржину. Та разарајућа садржина има утицај не само на друштво, његов опстанак, већ пре свега и на друштвене односе. Поремећени друштвени односи, које еколошки проблеми иницирају и увећавају, данас су пре свега очигледни у урбаним срединама. Сва пажња наука, посебно социологије и њених дисциплина, као што је то, на пример, социјална и политичка еколоџија, усмерена је на изучавање односа између утицаја природе на промене у друштву и утицаја друштва на промене у природи и на тражење одговора на питања која је и каква будућност човечанства. Оно што нам заиста остаје као једно поље које се не изучава у адекватној мери јесу управо утицаји еколошких проблема на друштвене односе, али и начини на које друштвени односи стварају специфичне еколошке проблеме. Урбане средине постају очигледан пример еколошке дисфункционалности. Наиме, урбанизација која је пратила развој савремених друштава била је усмерена ка развијању идеје о великим градовима. Оно што је у економији била идеја о доминацији квантитативног економског развоја, где је количина произведених роба била јасно мерило националне и економске успешности, то је у процесу урбанизације средином прошлог века била идеја о великим градовима. Заправо, квантитативни економски развој и трагична идеја о поковању природе стварали су и идеју о доминацији великих градова над осталим врстама и облицима становања и живота. Величина једне нације мерила се величином градова и бројем њихових становника. У таквој идеји и пракси градови су све више попримали бруталистичку црту, у сваком погледу. Како уметничку тако и социјалну и еколошку. Бетон и челик намењени за стамбени простор за што више становника који не маре за квалитет живота деградирало је друштвене односе претварајући становнике градова у атомизирани јединке лишене социјалних контаката. Те урбане средине су се све више претварале у сламове са проточном водом, тоалетима и струјом, али и места где се уместо социјалних интеракција јављао криминал. Социјална алијенација је била праћена и еколошком алијенацијом. Јефтин кров над главом је представљао основу за даљу експлоатацију радничке класе, основни услов за дневну обнову радне, односно физичке снаге. Еколошка димензија је видљива у смањивању зелених површина, пре свега паркова, ради изградње инфраструктуре која би издржавала и задовољавала друге потребе становника. Други облик еколошке алијенације јавиће се неких педесетак година касније, и то још бруталније и социјално опскурније, као последица другог таласа социјалне и класне диференцијације. Естетска димензија тих нових урбаних целина лишена је сваког хуманизма у име квазиоригиналности и функционалности. Данас се ова појава дефинише као „брутализам”, дехуманизовани животни и радни простор. Специфичан стил у архитектури који је пратио нагли тренд урбанизације од педесетих година прошлог века осмишљен у жељи да буде јефтин и функционалан. Међутим, „брутализам” се као тренд у урбанизму и архитектури данас често и непримерено приписује само социјалистичком уређењу. Новобеоградски блокови, Источна капија Београда и чувена Генекс кула већ су одавно архитектонски и социолошки примери за оно што подразумевамо под „брутализмом”. Ни „запад”, међутим, није био лишен истог таквог брутализма. Барбикан центар, Трелик и Балфрон кула у Лондону, на пример, јесу очигледни производи таквог тренда дехуманизације и деекологазије. Социјална суштина, као и нека врста политичког алибија за овај брутализам, била је

управо у идеји о „социјалном становању” и да је битан живот али не баш и квалитет живота. Заједнички именитељ ова два брутализма, источног и западног, није колорит, иновативност и оригиналност, већ сивило бетона. С друге стране, будимо објективни, ови архитектонски симболи дехуманизације и деекологизације постали су нешто што је препознатљиво као „иконичка архитектура”. Склер и Герарди то дефинишу као „иконичку архитектуру” - „у смислу зграде и/или простора који су познати, и који имају карактеристични симболички и естетски значај” (Sklair, Gherardi, 2012, str. 60). Лесли Склер сматра да је „иконичка архитектура” једна од последица капиталистичке глобализације.

„Улога иконичке архитектуре у стратегијама глобализујућих градова пружа снажну подршку аргументу који повезује државни део транснационалне капиталистичке класе и капиталистичке глобализације. Контекст за већину ових градова је покушај опоравка од деиндустријализације и урбане мрље” (Sklair, 2005, str. 493).

Тај покушај деиндустријализације је носио само декларативну црту екологизације урбаних простора. С развојем еколошке свести и нашег упознавања с могућим катастрофичним последицама еколошке и енергетске кризе архитектура полако постаје „зелена” и усмерена ка идеји да се изградња стамбених насеља усклади с нашом не баш блиставом визијом будућности. Заправо, нова архитектура и нова политика урбанизације теже да буду еколошки одговорне. Оне прате „нови капитализам”, који је декларативно посвећен екологији, односно заштити животне средине, док иза тога заиста стоји комерцијални интерес транснационалне капиталистичке класе, који постаје јасно видљив стварањем иконичких зграда, простора, урбаних мегапројеката и, како Склер истиче, понекад и читавих градова (Sklair, 2017, str. 128). Наравно, све ово прати и конзумеризам, који транснационални капитал подстиче. Сваки нови стамбени „иконички” блок транснационалне архитектуре прати и нови „иконички”, мегаломански, тржни центар, који постаје све више рециклажни центар људског незадовољства, алијенације и апатије, а све мање доказ функционалне куповне моћи становништва.

Па и поред тога, како би се обезбедила здравија и функционалнија животна средина, начела одрживог развоја³ примењују се и развијају на свим пољима, па тако и у архитектури. Одрживост у архитектури је важна компонента овог процеса заштите, и дефинисана је као процес који задовољава потребе садашњости без угрожавања будућних генерација у реализацији њихових потреба. Одрживост у архитектури је нарочито важна јер је утицај који она врши на различитим нивоима велики. Економски развој проузроковао је већу производњу грађевинског материјала, интензивнију изградњу стамбених, пословних и индустријских објеката. Истовремено, ове активности су се одразиле на већу потражњу грађевинског земљишта, а све наведено негативно утиче на глобални екосистем. Од самог почетка градње, објекат врши утицај на животну средину кроз различите процесе – производња грађевинског материјала, транспорт, изградња, уградња материјала, а све ове активности могу и проузрокују еколошку штету. Зато је изузетно важно преузети одговорност за утицај који архитектура врши

³ Опширније о одрживом развоју погледати Данило Ж. Марковић (Marković, 2015) и Дарко Надић (Nadić, 2012).

на животну средину, како би и будуће генерације биле у прилици да реализују своје потребе. Принцип одрживе архитектуре подразумева рационално коришћење грађевинског земљишта, употребу еколошких материјала, рационалну употребу енергије и воде, оптимизацију процеса функционисања и одржавања објекта, као и побољшање услова за боравак и рад у ентеријеру. И на то можемо да ставимо једну врсту тачке када је у питању одржива архитектура. Али, као и у случају органске пољопривреде, овде имамо једну симптоматичну појаву. Она је садржана у идеји „нове еколошке урбане алијенације”, коју смо раније споменули у овом раду. „Нова еколошка урбана алијенација” представља и нову врсту дискриминације. Идеја о самодовољним зградама, са сопственим изворима воде, рециклираном отпадном водом, сопственим и обновљивим изворима енергије у пракси показује своје социјалне недостатке. Она је специфична урбана Нојева барка, која је доступна само онима који имају доста новца да себи приуште еколошку оазу. Насупрот сивим урбаним сламовима имамо зелене еколошке оазе, које су економски и социјално неприступачне за шире друштвене слојеве. На тај начин, еколошка алијенација се наставља можда још драматичније него икада до сада. Урбани сламови с криминалним миљеом додирују се с политички коректним еколошким сламовима који имају приватне паркинге, приватно обезбеђење, заједничке спа центре, заједничке и минималне зелене површине за рекреацију итд. Еколошки урбанизам је свакако отишао предалеко и постао је нешто што се везује и што ће се у будућности везивати само за елите. Уколико бисмо се везали за неку катастрофичну ситуацију, нови еколошки урбанизам не продаје само идеју о бољем квалитету живота, са уграђеном еколошком компонентом, већ продаје и идеју о преживљавању неке могуће еколошке катастрофе. До тада, до те могуће еколошке катастрофе, оно што повезује старе бруталистичке и нове еколошке сламове јесте садржано у ономе што је немачки социолог Улрих Бек фантастично објаснио у мисли да „смог има демократски потенцијал”. У условима урбаног загађења сви смо једнаки. Но, Хундертвасер је отишао још један корак даље, индиректно критикујући тадашње популарне трендове у архитектури: „Шарено, обилно, многоструко, увек је боље од осредње сиве и једноличности.” И то нас и доводи до ове личности и онога што нас привлачи њему и његовом делу. Иако првенствено уметник, сликар, Фриденсрајх Хундертвасер је највећу славу стекао захваљујући својим необичним архитектонским решењима. Његово здање, које је архитектонски преобработио из једног стерилног пројекта, данас је туристичка атракција у Бечу. Чувена Хундертвасер кућа (Hundertwasserhaus), као и колорит фасада те зграде на ћошку две бечке улице (Kegelgasse и Löwengasse) настала је као побуна против монотоног сивила и на први поглед једноставност и јефтиноћу савремене изградње у урбаним срединама. Током свог живота и многобројних путовања Хундертвасер је увидео значај и утицај човековог односа с природом. Његови пројекти, идеје и начин живота су далеко од конвенционалних и нису свуда наилазили на одобравање. Међутим, поред изузетног уметничког доприноса, Хундертвасер је својим ангажманом знатно допринео увођењу елемената одрживости у градњу и додатно нагласио важност екологије, очувања природе и ресурса за опстанак људи на планети. А та идеја одрживости, заправо идеја о еколошкој правди и једнакости, заснована је на идеји о социјалној једнакости и садржана у његовој следећој мисли:

„Архитекта нема никакве везе са зградом. Чак ни највећи архитектонски геније не може да предвиди какво ће биће живети у кући. Такозвана људска димензија и пропорције у архитектури су криминална превара, посебно када се мерења заснивају на просечној вредности Галупове анкете. Зидар нема везе са зградом. Ако, на пример, жели да промени, макар имало, конструкцију зида према сопственим моралним и естетским концептима, ако их има, губи посао. А осим тога, није га брига, јер неће живети у објекту. Закупац нема никакве везе са структуром. Није га изградио, већ се само уселио. Његове људске потребе, његов људски простор, вероватно су потпуно другачији. И то остаје чак и ако архитекта и зидар покушавају да граде по упутствима будућег закупца и спонзора зграде. Тек када су архитекта, зидар и закупца јединство, или једна те иста личност, можемо говорити о архитектури. Све остало није архитектура, већ кривично дело које је попримило форму. Архитекта/зидар/станар је тројство исто као и Света Тројица Бог Отац / Син / Свети Дух ... Човек мора да поврати критичку, стваралачку функцију коју је изгубио и без које престаје да постоји као људско биће!“⁴

ФРИДЕНСРАЈХ ХУНДЕРТВАСЕР – УМЕТНИК КОЈИ ЈЕ ПОМЕРИО ГРАНИЦЕ АРХИТЕКТУРЕ

Аустријски уметник јеврејског порекла, рођен је 1928. године у Бечу као Фредерик Стовасер (*Frederich Stowasser*), а преминуо 2000. на Новом Зеланду. Име које је добио по рођењу мењао је више пута током живота. Како би са својом породицом преживео међуратни и ратни период, био је члан Хитлерове омладине, због које је касније омрзнуо сваки вид тоталитаризма и формализма.

Након рата похађа Академију лепих уметности у Бечу, од које после свега неколико месеци одустаје и остварује се као самоуки уметник у области сликарства, примењене уметности, архитектуре и графичког дизајна. Био је писац, преводилац и велики борац против глобализације културе. Сматрао је да се у архитектури и уметности треба супротставити тиранији функционализма и рационализма, за које је говорио да гуше појединачну људску креативност и слободу.

Хундертвасер је живео и радио широм света – у Европи, на Далеком истоку, у Африци, Аустралији и на Новом Зеланду (Rand, 2007, стр. 11). Иако његова архитектура има сличан естетски језик као архитектура Антонија Гаудија, Хундертвасер заправо никада није припадао ниједном архитектонском правцу. У његовим радовима могу се видети утицаји Егона Шилеа и Климта, а касније и Пола Клеа, али током времена Хундертвасер је развио сопствени стил, који се карактерише орнаменталним спиралама, лавиринтом форми и кругова, меандрима линија и органским облицима (Chiavoni, 2017, стр. 3). Ипак, оно што га чини посебно интересантним јесте његова искрена намера да зближи човека и природну средину која га окружује, чинећи живот пријатнијим. Може се с правом рећи да је Хундертвасер, када се има у виду његово порекло и политичко искуство из Другог светског рата, био у неком личном рату са архитектуром послератног доба:

⁴ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_verschimmelungmanifest.php (Приступљено маја 2022)

„Одмах могу да препознам опасност од марширајуће колоне сабијене у геометријске правоугаонике, били они фашисти, комунисти или Американци. Слично томе препознајем и опасност модерне архитектуре дизајниране на основу правих линија које подразумевају људе који ће у њима не слутећи да живе. Такође, постоји опасност од милиона идентичних људи (стандардна масовна производња у Америци) и опасност од милион униформисаних који понављају исте слогане (Совјетски Савез). Проблем је веома сложен, као што знате, и треба само да на тај начин схватите да се, на пример, уметности и политика могу мешати” (Hundertwasser, 1997, str. 44)

Хундертвасер овде већ иступа као противник „брутализма” и правих линија у архитектури, поистовећујући архитектонску ригидност и немаштовитост са стварањем и одржавањем аутократских и диктаторских режима. Он иде и даље у критиковању неинвентивности у архитектури, дајући јој епитете безбожништва, имитације и стерилности:

„Свака модерна архитектура у којој су права линија или геометријски круг коришћени само на секунд – и да је то само у духу – мора бити одбачена. Да не говоримо о дизајну, цртању и изради модела који је постао не само патолошки стерилан већ и апсурдан. Права линија је безбожна и неморална. Права линија није креативна линија, она је дуплирана линија, имитирајућа линија.”⁵

Средином двадесетог века Хундертвасер доживљава прве комерцијалне успехе свог сликарства и у то доба се посвећује позиву архитекте. Иако се на почетку његове каријере истиче његов сликарски опус јарких боја и одважних линија, оно по чему је Хундертвасер најпознатији данас јесу управо архитектонска дела која је креирао (Chiavoni, 2017, str. 4). Важно је напоменути да он сам није био архитекта, већ да су грађевине конструисали школовани архитекти према његовим идејним цртежима и моделима.⁶

„Његов утицај на савремену уметност не одређују само његове слике већ и изненађујуће пројектовање конструкција које су изграђене по његовим скицама. Његови еколошки, политички и друштвени погледи учинили су га једном од најутцајнијих личности нашег времена” (Stratonova, 2020, str. 2).

У Хундертвасеровој архитектури доминирају неправилни облици и она укључује природна својства околног пејзажа или, често, стварање сопствених пејзажа. Може се рећи да је Хундертвасер био и пионир кровних башти, пошто су оне пејзажни елементи на којима је у свом архитектонском дизајну инсистирао (Jacobsen, 2018, str. 40). У свом манифесту „Пошумљавање града” из 1971. године он захтева снажнију улогу државе у озелењавању како животне тако и радне средине:

„Влада мора да донесе закон којим се не дозвољава градња куће ако се на целој површини крова и на целој површини равне земље на којој је кућа налази слој земље

⁵ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_verschimmelungsmanifest.php (Приступљено маја 2022)

⁶ https://www.hundertwasser.at/english/oeuvre/arch/arch_architekten.php (Приступљено маја 2022)

од једног метра. Дакле, мора се донети закон, а ако се не донесе одмах, сигурно ће се донети касније, хтела то власт или не, да из птичје перспективе сваку вегетацију чине само зелене шуме и ливаде, а не комад пута, асфалт или голи кров... Приликом стварања фабричког простора, фабрика ће моћи да постоји само ако су сви кровови и приступни путеви и цела фабричка околина много зеленији него што је то Бечка шума. Фабрика може добити дозволу за рад само ако димњаци емитују три пута мању количину устајалог ваздуха у чистом кисеонику, а да не помињемо токсине. Ако фабрика емитује токсине, мора се одмах затворити.”⁷

Хундертвасер се залагао за хуманије зграде које су еколошке по стандардима и које укључују природу у свој концепт. Противио се правим линијама и стерилној постиндустријској архитектури, у којој је налазио „кривца” за људску патњу и осећање очаја.⁸ Осуђивао је „поробљавање” у стерилне системе конвенционалне архитектуре, као и робовање људи механизованој индустријској производњи. Позивао је на бојкот модерне архитектуре јер није дозвољавала креирање индивидуалних структура и остављање личних печата у животном простору. Осим за остављање сопственог отиска у архитектуру и употребу више кривих, а мање правих линија, Хундертвасер се страствено залагао и за поштовање природе и враћање човека природном начелу. Зато у свом еколошком манифесту *У природи нема зла. Постоји само зло човека* он истиче:

„Када човек мисли да мора да исправи природу, то је сваки пут непоправљива грешка. Заједница не треба да сматра за част то што уништава толико спонтаних вегетација; пре би требало да част сваке заједнице буде заштита што већег дела свог природног пејзажа.”⁹

Иако је првенствено био уметник, Хундертвасер је користио светску славу, уметност и пројекте које је стварао како би подигао еколошку свест код људи. Средином седамдесетих година прошлог века активно је учествовао у више различитих еколошких кампања – почев од локалне бечке иницијативе Mehr Grün¹⁰ до европских антинуклеарних кампања, за које је израђивао промотивне постере. У бројним манифестима и есејима које је објављивао, истицао је да човек има грађанску дужност да сади дрвеће у градским срединама. Такође је наглашавао да је човек гост природе и да треба да научи да се понаша у складу с тим. Кључ за разумевање Хундертвасеровог схватања живота и дела јесте управо у томе – да је човек гост природе и да треба да јој се прилагоди, те је такав начин живота у хармонији с природом и пропагирао, а и лично је живео у складу с тим.

⁷ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Приступљено маја 2022)

⁸ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Приступљено маја 2022)

⁹ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_misstaende.php (Приступљено маја 2022)

¹⁰ Хундертвасер је учествовао у кампањи за промоцију садње бостонског дршљана на бетонским зидовима у Бечу. Свој допринос је дао дизајном налепнице за кампању Хундертвасер из 1980. године “Mehr Grün für Wien” („Зеленије за Беч”), коју су покренуле дневне новине “Neue Kronen Zeitung”. Налепница је придодата уз насловну страну издања ових новина, 8. јуна 1980. Кампања је имала за циљ да апелује на становништво Беча да обезбеди више зелених површина у свом граду. (https://hundertwasser.com/en/ecology/811_apa181_mehr_gruen_707) (Приступљено јуна 2022)

Био је власник више имања која су била репрезент његовог виђења света. На њима је усклађивао архитектуру с природом користећи, између осталог, соларне панеле за производњу енергије, као и различите начине за очување квалитета воде и земљишта. На свом имању на Новом Зеланду успео је у потпуности да оствари одржив и независан начин живота, производећи електричну енергију за своје потребе и прерађујући воду и отпадне материјале. Седамдесетих година прошлог века изграђени су први модели Хундертвасерових архитектонских креација, а убрзо су уследиле и градње објеката. Хундертвасерова архитектонска решења се могу поделити у три области – дизајн екстеријера, редизајн и модификација екстеријера и ентеријера и, напослетку, осмишљавање нових објеката у целисти. Неки од његових архитектонских пројеката су Кућа Хундертвасер у Бечу, Дечји центар Роналд Мек Доналд у Есену, железничка станица у Илцену, топлана Шпителау у Бечу, бања Рогнер Бад Блумау у Штајерској итд. (Chiavone, 2017, str. 5).

ЕКОЛОШКИ ИДЕНТИТЕТ (ECOLOGICAL SELF) И „ПЕТ КОЖА” ЕКОЛОШКОГ ЧОВЕКА

Како бисмо боље приближили идеје одрживости, заштите природе и животне средине у Хундертвасеровим делима, потребно је да представимо идеје еколошког идентитета (*ecological self*) и „пет кожа” еколошког човека, која је једна од најзначајних одредница за разумевање Хундертвасеровог рада и доприноса одрживом развоју. Иако се често повезује с теоретичарима дубинске екологије, Хундертвасер је пре свега био уметник (Jacobsen, Storsletten, 2018, 41), који је своје виђење света живео на личном примеру, а не филозоф, иако се водио одређеним филозофским начелима. (Barak, 2017, str. 336)

Еколошки идентитет (*ecological self*) јесте појам који је у теорију дубинске екологије увео норвешки филозоф Арне Нес (Arne Næss). Овај термин описује људске потенцијале суживота са другим живим бићима, проширивање нашег осећаја да у свој идентитет укључимо све што је живо, чак и саму планету Земљу. Несумњиво је да је Несова екософија пресудно утицала на еко-архи-филозофију Хундертвасера, поготово тиме што је крајње исходиште његове еколошке мисли заправо једна нова врста спиритуалности:

„Однос човека и дрвећа мора добити религиозну димензију и заменити обожавање Христа или Бога. Тек када завлада божанско обожавање свеколике вегетације, може почети постепено побољшање животне средине из унутрашњости људи. Тада ће такође бити боље разумевање фразе: ПРАВА ЛИНИЈА ЈЕ БЕЗБОЖНА.”¹¹

Можемо да прихватимо чињеницу да је присутна спиритуалност делимични резултат утицаја Несове екософије, међутим, она је послужила Хундертвасеру да на основу ње фактички формира своје виђење еколошке будућности. У поруци–песми *Порука: За Мајку Земљу* он фактички замишља то усаглашавање или усклађивање друштва с природом, у једном утопистичком, али инспиративном стилу:

¹¹ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Приступљено маја 2022)

Предстојећи уговор с природом обухватиће:
Друштво без отпада
Толеранција спонтане вегетације
Човек враћа природи територије које је бесправно заузео
Испуњавање космичких закона: све што је хоризонтално под небом припада природи
Кровови ће бити шуме, ауто-путеви ће постати шуме.
Човек ствара станиште за природу
Човек учи језике природе да би комуницирао с њом
Човекове творевине ће одговарати творевинама природе.¹²

Еколошки идентитет је важан како бисмо ближе спознали Хундертвасерово виђење „пет кожа” еколошког човека и разумели идеју одрживог развоја у његовим делима. Баш као што је Ле Корбизје имао својих пет тачака архитектуре, тако је и Хундертвасер развијао концепт „коже”. Наиме, Хундертвасер је објашњавао идентитет као везу индивидуе, природе и друштва упоређујући га са пет слојева коже код човека (Hodonyi, Würfel, 2020). Прва кожа јесте човеков природни епидермис; друга је одећа коју носи; трећа представља дом, објекат у којем човек живи; четврта је друштвена средина и, напослетку, пета кожа представља планетарну кожу – биосферу (Jacobsen, Storsletten, 2018, стр. 41–42). Према Хундертвасеровом виђењу, свих пет кожа су уграђене у људски идентитет и формирају еколошког човека. Такође, свака је важна у процесу усклађивања с природом и свака представља директну везу између човека и ње. По Хундертвасеровом схватању, индивидуа је слободно биће којем је потребно да континуирано изражава своју аутентичност кроз креативност. „Начин на који су ове коже повезане буквално и фигуративно јесу метод који Хундертвасер користи како би оправдао своје аргументе у прилог људским правима и еколошком активизму. Његова визија настоји да поврати лепоту за коју је осећао да је човечанство поседује, али да му је одузета путем алтернативних прерогатива.”¹³

Хундертвасер управо у конвенционалној архитектури, правим линијама, индустријском намештају и неодрживости грађевина види раздвајање људи од своје природне суштине, односно сматра да ту лежи узрок људске патње. Из тог разлога је важна трећа кожа, архитектура, која треба да ослободи а не да зароби човека.

У свом манифесту *Говор у акцију за право на шрећу кожу*, из 1967. године, Хундертвасер говори о поробљавању људског ума и тела, али и о начину људског ослобођења. За поробљавање он оптужује систем индустријске производње, који свој максимум доживљава у архитектури. Ослобађање је по њему могуће, али као нова врста револуције која ће бити усмерена против потрошачке цивилизације:

„Једина могућност је да се људи подстакну на нову револуцију. Ако су превише глупи да сами схвате идеју, мора им се рећи да су будале. И ти. Сваки дан идеш на посао са креватом и слично. Зашто? Из страха да не будеш уочљив, из страха да би

¹² https://hundertwasser.com/en/texts/botschaft_fuer_mutter_erde

¹³ Rori Knudtson, A Call to Action: The Work of Friedensreich Hundertwasser as Impetus to Contemporary Architectural Discourse, доступно на <http://www.rknudtson.com/wp-content/uploads/2015/01/hundertwasser.pdf>. (Приступљено маја 2022)

се нешто могло догодити. Најмање одступање и већ се плашите да бисте могли бити отпуштени, избачени из школе или ово или оно. Зашто, због чега, шта ти се може догодити? Да нећете бити плаћени или тако нешто? Зашто постоје ови глупи штрајкови за више – да се добије више новца? Можете живети са мање. Уверавам вас да вам је потребно само толико новца јер купујете ову хрому робу широке потрошње.¹⁴

Антиконзумеризам је присутан у еколошким порукама које је Хундертвасер слао с разних конференција на којима је учествовао. Тако он, у кратким пароллама, као сликарским скицама, јасно одсликава цивилизацију прошлог и, још више, садашњег века:

„Производимо без смисла. Конзумирамо као луди. Расипамо слепо. Човек се деградира до артикла изманипулисаног потрошача. Ово је најгори облик ропства који је човек искусио у свом постојању.”¹⁵

Конзумеристичко друштво које Хундертвасер критикује засновано је и одржава се, по његовом мишљењу, на маркетингу и оглашавању:

„Криминална реклама нам говори како да се очистимо уз помоћ сапуна и детерџента, али то је лаж. Што су наше кошуље чистије, што је кућа чистија, то је наша околина прљавија, не само прљавија већ и мртва. А овај неко ко користи отров да убије смо сви ми, ти, и ти и ја, када користимо детерџенте за прање, када користимо отров у пољопривреди и баштама, када користимо отров и стварамо отров када возимо аутомобиле, када користимо отров да производимо предмете са којима живимо, када користимо отров у свакодневном животу. На нашој телевизији, на нашем радију, у нашим новинама, на нашим уличним плакатима овај отров свих врста се рекламира и промовише слободно, уместо да буде забрањен да би нас заштитили. Државни органи треба да чувају природу и себе од отровних материја, али ниједан државни орган не забрањује рекламирање, продају, куповину и употребу отрова који је много штетнији од било које дроге. Радници и даље производе овај отров увек у већим количинама јер у супротном синдикати кажу да би остали без посла. Ово кратковидо размишљање води нас у лавиринт из кога нема излаза. Упркос нашој мудрости и интелекту, уплели смо се у велики неред – ослепели смо. Више не видимо везу између криминалних узрока и катастрофалних негативних ефеката.”¹⁶

Антиконзумеризам је само део Хундертвасеровог проеколошког мишљења и активности. Друга, веома важна целина јесу његова размишљања о енергији, поготово о нуклеарној енергији. У светлу најновијих политичких дешавања у свету изазваних сукобом Украјине и Русије и светског страха од енергетске кризе, његове мисли, које га наравно не чине пророком, отварају једну нову перспективу:

„Нема енергетске кризе. Постоји само сулудо расипање енергије. Да ли природа познаје тако нешто као што је енергетска криза? Да ли птице, дрвеће, животиње

¹⁴ https://hundertwasser.com/en/texts/nacktrede_fuer_das_anrecht_auf_die_dritte_haut (Приступљено јуна 2022)

¹⁵ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Приступљено јуна 2022)

¹⁶ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Приступљено јуна 2022)

имају енергетску кризу? Само човек замишља да има енергетску кризу, јер је полудео. Савршена екологија мора да врати човека у његове еколошке баријере како би Земља могла да се обнови... И похлепно овај човек, ова глупа животиња тражи више енергије, више отрова и убојитијег оружја, људи, посебно такозвани стручњаци, изгубили су контролу над полугама енергије. Они више не знају шта раде.”¹⁷

Хундертвасер је ипак у нечему био пророк. Шест година пре чернобиљске нуклеарне катастрофе, у чланку „Култура против нуклеарне енергије”, из 1980. године, он јасно дефинише свој антинуклеарни став речима:

„Ко пропагира нуклеарну енергију или је крајње кратковид, тенденциозно информисан или свесно криминалац. Одговорност владе је да информише становништво о опасностима нуклеарне енергије... То је само по себи разумљиво. Нечувено је да би само огромна катастрофа у суседној земљи или у нашој земљи могла да пружи прилику за озбиљно размишљање, када је већ касно. Нуклеарна енергија није само еколошка, већ је и гигантска економска катастрофа.”¹⁸

У економску калкулацију неисплативости нуклеарне енергије, осим трошкова изградње, истраживања, куповине уранијума итд., Хундертвасер укључује и нешто што можемо назвати „социјалном и политичком економијом” неисплативости нуклеарне енергије. Он ту сврстава следеће факторе:

„Испирање мозга и индоктринација у медијима (телевизија, школа); медицинско посматрање радника и становништва (радиоактивност); веће полицијске снаге. Заштита изнутра од саботаже и тероризма за генерације које долазе; заштита споља; повећана национална одбрана. Мирно коришћење нуклеарне енергије не може се одвојити од нуклеарног оружја. Они су две стране медаље; надзор земљотреса (контрола, одржавање, поправке); болест сада (несреће, рак); болести у наредним генерацијама (генетске мутације, рак); болести животиња и биљака (мутације, епидемије); плаћање и помагање и подмићивање суседних становника; губитак послова кроз аутоматизацију; окоштавање застарелог система, одложена промена идеја. Потрошачко друштво, раст по сваку цену, расипање енергије и друштво за бацање су овековечени; губитак људског достојанства због новог ропства, зависност од технократије”¹⁹

Основни циљ Хундертвасерове еколошке мисли је остваривање пуног живота људи усклађеног с могућностима природе. Како би човек живео живот пуним капацитетом, према Хундертвасеру је од изузетне важности да архитектура, односно градња стамбених и других објеката у којима људи бораве, буде у хармоничном односу с природом. То је тачка где он постаје практичар уместо теоретичара. Уместо правих линија и стерилних облика и боја, Хундертвасер је у своје пројекте укључивао јарке

¹⁷ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Приступљено јуна 2022)

¹⁸ https://hundertwasser.com/en/texts/kultur_gegen_kernkraft

¹⁹ https://hundertwasser.com/en/texts/kultur_gegen_kernkraft, видети опширније и његов чланак “Nuclear energy is a dangerous toy” на: https://hundertwasser.com/en/texts/atomenergie_ist_ein_gefaehrliches_spiel

боје, орнаменте, различите плочице, стубове, неравне подове, зидове итд. Како је сматрао да је човек гост природе, свет је видео као рај који људска врста постепено уништава уместо да га сачува и саживи се с њим (Jacobsen, Storsletten, 2018, str. 45). У природи постоји циклус којем се морамо прилагодити, а тај циклус је савршен јер у њему нема отпада, а истовремено нема ни мањка енергије. Хундертвасер је позивао да се учи од природе како очувати енергију и какав дизајн треба да следимо како би развој био одржив. Архитекте је оптуживао да својим делима уништавају људску душу²⁰, а политичаре, професоре, фармере и докторе да су изгубили сваки вид одговорности за оно што раде.

САМООДРЖИВОСТ ОБЈЕКТА И ОДРЖИВА ГРАДЊА

Посматрајући природу и природне процесе, Хундертвасер је био уверен да се енергетски одржив циклус може створити и у архитектури, што је касније на својим делима и показао. Нарочити проблем је увидео у неразумној потрошњи воде, која га је неретко надахњивала у поступцима креирања. Говорио је да вода из нашег дома мора да изађе једнако чиста као при одвртању славине и да постоје различити начини пречишћавања који омогућавају кружење чисте воде. Такође, био је заговорник компост тоалета, за које је сматрао да су у складу с природним циклусом кружења материја. Указивао је на то да се дрвеће и друге биљке могу узгајати и у центрима великих градова. На крововима одрживих зграда били би засађени трава, цвеће и дрвеће, а на то земљиште би се одлагао садржај из органских компост тоалета, што би земљу учинило плоднијом и омогућило гајење различитих врста воћа и поврћа, као и узгој одређених домаћих животиња. Ову идеју је представио на моделу High Rise Meadow House у Бечу, тврдећи да је изградња оваквих кућа јефтинија него што то на први поглед делује.

Да Хундертвасерове идеје нису само идеалистичке, већ да су и оствариве, може се видети на примеру центра Роналд МекДоналд Хаус у Есену (Немачка), као и на примеру Дечјег центра у Хедернхајму (Немачка), који су изграђени према његовим замислима и представљају самоодрживе објекте. Обе грађевине су изграђене од природних материјала, као што су дрво, цигла и керамика, тако да нема правих линија и тако да готово све просторије имају директну везу с природом – посетиоци и становници брзо и лако могу изаћи напоље. На кров центра у Есену је постављено земљиште с компостом у слоју од 500 до 600 мм, на којем је засађено преко 50 стабала и различитих биљака, с циљем да природа буде надхват руке. Оваква градња узима све више маха и, поред тога што утиче позитивно на психу и расположење, она има и конкретне, опипљиве доприносе у заштити животне средине. Урбана пољопривреда, зелени кровови и баште на њима постају појава која се све чешће може видети у великим градовима, попут Чикага, Торонта, Минхена, Копенхагена и многих других.

²⁰ „Живимо у зградама које су криминалне и које су изградили архитекти који су заиста криминалци.” (https://hundertwasser.com/en/texts/nacktrede_fuer_das_anrecht_auf_die_dritte_haut) (Приступљено јуна 2022)

Бенефити ове праксе јесу ефикасније управљање атмосферским водама, смањење урбаног „ефекта топлог острва”, боља изолација – што води до значајног смањења загађења ваздуха, мање потребе за коришћењем клима-уређаја, продужава живот кровова и улепшава градски пејзаж.

Један од најрепрезентативнијих и најпознатијих Хундертвасерових уметничких и архитектонских остварења и примера одрживе урбане градње свакако јесте Кућа Хундертвасер у Бечу (Hundertwasserhaus). Изграђена је између 1983. и 1985. године, уз сарадњу са архитектама Јозефом Кравином и Петером Пеликаном, а њено зидање коштало је око седам милиона евра. Занимљивост везана за њен настанак јесте да уметник никада није узео хонорар за свој рад, већ је говорио да је његова награда то што је спречио да на том месту настане нешто ружно. Овај објекат, без правих линија, с посебним виђењем значаја прозора у конструкцији, као и са хоризонталним и вертикалним баштама, представља остварење његових манифеста. Зграда је у основи направљена од опеке, док је кров прекривен земљом, травом и дрвећем. За озелењавање читаве зграде искоришћено је више од 900 тона земље, која је распоређена по крову и бројним терасама. Изнутра, ниједан од 50 станова није исти – сваки има другачији распоред просторија, другачија врата и прозоре, као и другачије подове и доје зидова. У изградњи Куће Хундертвасер, поред опеке, коришћени су и други природни материјали попут камена, малтера, стакла, али и бетон. Бетон у целом склопу Хундертвасерове зграде поприма „људски лик”, то јест, он више није доминантан грађевински материјал. Зграда, осим озелењеног крова, има шеснаест приватних и три јавно доступне терасе, од којих су неке резервисане за спонтану вегетацију. Осим јарким и живописним бојама, типичним за Хундертвасера, зграда обилује мозаицима, орнаментима и стубовима. Са преко двеста педесет стабала, Кућа Хундертвасер представља праву зелену оазу у срцу града. Изградњом овог стамбеног објекта Хундертвасер је показао да идеје еколошки одрживе архитектуре нису чиста утопија и еколошки романтицизам, већ да су изводљиве и у оквиру постојећег законодавства и буџетирања јавних пројеката.

ЗАКЉУЧАК

Овај рад је представио неке од Хундертвасерових схватања, радова као и њихов утицај и допринос развоју еколошког идентитета и даљем развоју теорије и праксе заштите животне средине. Биографски и тематски увод поставили су основ за тумачење и разумевање Хундертвасера и његових мотива, а детаљи из личног живота приближавају настанак концепција које је пропагирао. Тумачење еколошког идентитета и „пет кожа” еколошког човека омогућило је разумевање покретача његовог активизма и ангажмана. Еколошки и друштвени аспекти Хундертвасерове визије су међусобно повезани и теже томе да човеку омогуће пријатнији живот у складу с природним циклусом и нормама. Његово познавање природе и њених процеса у комбинацији са имагинацијом и спремности на активно учествовање у мењању еколошке свести уобличио је и имплементирало објекте као што је Дечји центар Роналд Мек Доналд у Есену, изграђен тако да буде у потпуном складу са средином у којој се налази. Својим личним примером Хундертвасер је показао да је еколошки

човек могућ. Поред тога што је живео скромно и у складу с природним циклусом, своју визију је показао и доказао изградњом Куће Хундертвасер. Кућа Хундертвасер представља својеврсни омаж заштити животне средине и показује да је могуће повезати природу и човека у урбаном искуству путем архитектуре. Избећи праве линије, разбити униформност средине и града, пружити пример неконвенционалности и оригиналности. Ова зграда не само да је једна од главних туристичких атракција Беча већ представља и симболичку везу међузависности човека и природе која се огледа у архитектури. То на неки начин и осликава можда и најсавршенију и најеколошкију мисао Хундертвасера:

„Истинска демократизација човека значи да он сада мора да се даље развија стваралачки. Живеће само онај ко креативно мисли и делује... Само са креативношћу људска раса може да иде напред. Индивидуална креативност и индивидуална одговорност за све облике живота, за праве вредности, јесу оно што обликује друштво.”²¹

На глобалном плану, Хундертвасер није добио своју битку против праве и стерилне линије у архитектури. Права линија је и даље доминантна. Међутим, победа је однесена у стварању нове урбанистичке идеологије која је дијаметрално супротна од оне која је владала до почетка овог века. Идеје озелењавања градова, стварања такозваних „зелених џепова”, урбаних зелених агенди, паметних и самодовољних енергетских мрежа, довеле су до конципирања урбане и архитектонске политике која је обједињена кроз појам „паметни зелени градови” (Ђорђевић, 2022). Све је то раније замислио Хундертвасер, али су климатске промене биле те које су као природна појава иницирале стварање ове нове урбанистичке идеологије. Истовремено, од почетка Хундертвасерове пројектолошке борбе за „криве линије” до данас десиле су се две занимљиве појаве. Прво, „криве линије” почињу да доминирају у савременој архитектури, али упркос томе оне немају у себи еколошку димензију, већ изражавају само одређену помодност, односно једну нову врсту тренда. Друга појава коју овде истичемо јесте да је раније споменуто „иконичка архитектура” створила и архитекте – „иконе”, „архитекте звезде”, чија се вредност мери постигнутом славом, престижним наградама, ширењем информација о њиховим иконичким радовима, изложбама итд. (Sklair, Gherardi, 2012, str. 67) То је ипак далеко од онога што је Хундертвасер подразумевао под хуманизованом и еколошком архитектуром и архитектама уопште, далеко од онога о чему је маштао.

²¹ <https://www.hundertwasserartcentre.co.nz/about/hundertwasser/hundertwasser-on-identity/> (Приступљено маја 2022)

Sanja S. Domazet¹
Darko P. Nadić²
University of Belgrade, Faculty of Political Science
Belgrade (Serbia)

SUSTAINABILITY AND ECOLOGY IN THE ARCHITECTURE OF FRIEDENSREICH HUNDERTWASSER

(Translation *In Extenso*)

Abstract. Austrian artist Friedensreich Hundertwasser today stands for a veritable example of a man as an accomplished ecological being. The merging of art, architecture, politics, and ecology into one utopian concept oriented towards the future positioned Hundertwasser not only an architectural experimenter but also as a specific visionary of ecological architecture. Throughout his lifetime, Hundertwasser opposed the so-called “mainstream” culture and materialism, which later contributed to his popularity. This popularity is certainly limited just as for those circles of social activists who believed that architecture must possess a “human figure”. He was a man who, through art, knowledge of nature and its processes, created a new chapter in various fields, such as painting and design, all the way to architecture and the fight to preserve nature. This paper deals with the contribution of an unconventional artist to architecture and ecology. The introductory discussion approximates the significance of sustainable architecture, while the first part of the paper presents a brief biographical overview of Hundertwasser’s character and oeuvre, as well as his understanding of life. The second part of the paper focuses on his views of the importance of ecological identity and the place of architecture in it, while the third part of the paper shows examples of the ideas of sustainable construction and their possible implementation in practice.

Keywords: environmental protection, environmental identity, art and ecology, sustainable architecture

DE-ECOLOGISED ARCHITECTURE AND ANTI-ECOURBANISM

The issues of sustainable development, environmental protection and ecology have become increasingly important in various areas of life, starting from food and diet, technology and energy to politics, art and architecture. Environmental change is apparent nowadays

¹ sanja.domazet@fpn.bg.ac.rs

² darko.nadic@fpn.bg.ac.rs

and it has a devastating form and substance. Such devastating substance affects not only society and its continued existence, but primarily social relations as well. Dysfunctional social relations, which are initiated and escalated by environmental problems, are today mainly noticeable in urban areas. All attention of science, especially sociology and its various disciplines, such as social and political ecology, is aimed at investigating the relationships between the impact of nature on changes in society, as well as the impact of society on changes in nature and on seeking answers to the question what the future of humanity is and what this future holds. What truly remains as the one field not researched at a sufficient level is specifically the impact of environmental issues on social relations, but also the ways in which social relations generate particular environmental issues. Urban areas are becoming a blatant example of environmental dysfunction. Namely, urbanisation that went hand in hand with the development of modern societies focused on the idea of developing big cities. What economics saw as the idea of domination of quantitative economic growth, where the quantity of manufactured goods would be a precise indication of the success of a national economy, in the process of urbanisation in the mid-1950s, it was the idea of big cities. Actually, quantitative economic growth and the tragic idea of subduing nature gave rise to the idea of dominance of big cities over other types and forms of settlements and living. The size of a nation was measured by the size of cities and the size of population. With such an idea, as well as in practice, cities were increasingly acquiring a brutalist feature in all aspects, both in artistic and in social and environmental terms. Concrete and steel, which were intended for residential development, for as many residents as possible, without regard for the quality of life, resulted in the degradation of social relations by turning urban residents into atomised individuals deprived of social contact. Such urban areas increasingly turned into slums with running water, toilets, and power, but also the places breeding crime rather than social interaction. Social alienation went hand in hand with environmental alienation. A cheap roof over one's head constituted basis for further exploitation of the working classes, which was the main condition for replenishing the body daily, thus regaining physical strength required for labour. The environmental dimension can be identified in diminished green areas, mainly parks, for the purpose of constructing infrastructure that would support and satisfy other needs of tenants. The other form of environmental alienation will emerge fifty odd years later, and this in an even more brutal and socially obscure manner, as a result of the second wave of social and class differentiation. The aesthetic dimension of such new urban units devoid of any humanity was ostensibly for the sake of quasi-originality and functionality. This phenomenon is today defined as "brutalism", i.e., dehumanised living and working space. A specific architectural style pursuing the trend of sudden urbanisation starting from the 1950s was designed in this manner so as to be cheap and functional. Nevertheless, "brutalism", as a trend in urbanisation and architecture, is to day unsuitably ascribed only to the socialist system. The so-called blocs in New Belgrade, the Eastern Gate of Belgrade and the widely known Genex Tower have for many years been architectural and sociological examples of what we understand to be "brutalism". However, the "West" was not deprived of this brutalism either. The Barbican Centre, Terlick Tower and Balfron Tower in London, for example, were apparent products of such a trend of dehumanisation and de-ecologisation. Social essence, as a form of political alibi for this brutalism, was specifically in the idea of "social

housing”, whereby what mattered was living itself rather than the quality of life. Common denominator for these two forms of brutalism, the eastern and western ones, is the dullness of grey concrete instead of colour, innovation and originality. On the other hand, if we want to keep our objectivity, these architectural symbols of dehumanisation and de-ecologisation have become something that is recognisable as “iconic architecture”. Sklair and Gherardi define this as “iconic architecture” - “in terms of buildings and/or spaces that are famous, and that have distinctive symbolic and aesthetic significance” (Sklair, Gherardi, 2012, p. 60). Leslie Sklair believes that “iconic architecture” is one of the results of capitalist globalisation.

“The role of iconic architecture in the strategies of globalising cities strongly supports the argument that connects state portion of the transitional capitalist class with capitalist globalisation.” The context for most of these cities is an attempt at recovering from deindustrialisation and the urban stain” (Sklair, 2005, p. 493).

This attempt at deindustrialisation only declaratively referred to ecologisation of urban spaces. With the growth of environmental awareness and us becoming familiar with possible catastrophic outcomes of an environmental and energy crisis, architecture has been gradually becoming “green”, aiming at the idea of developing residential areas that would match our not so bright vision of the future. In fact, the new architecture and new urbanisation policies strive to be environmentally responsible. They keep up with “new capitalism”, which is ostensibly committed to ecology, i.e., environmental protection, while what actually this relies on are commercial interests of the transnational capitalist class, which becomes clearly visible with the development of iconic buildings, spaces, urban megaprojects and, as Sklair notes, sometimes of entire cities (Sklair, p. 128). Naturally, all this is also followed by consumerism, which is encouraged by traditional capitalism. With each new residential “iconic” block of flats constructed on the principles of transitional architecture, comes a new “iconic”, supersized shopping mall, which becomes more of a recycle centre for human dissatisfaction, alienation and apathy and less of a proof of population’s functional purchasing power.

Moreover, despite this, in order to ensure a healthier and more functional living environment, the principles of sustainable development³ are applied in all fields, architecture included. Sustainability in architecture is an important component in this process of protection. It is defined as a process that satisfies the needs of the present, however without jeopardising future generations in realising their needs. Sustainability in architecture is particularly important because the impact it has on various levels is major. Economic development caused higher volumes in the production of construction materials, a more intensive development of residential, commercial and industrial buildings. At the same time, these activities resulted in a higher demand for municipal building land, all of which negatively affects the global ecosystem. Since the very start of construction, particular structure has an impact on the environment through various processes - production of construction materials, transport, building, installing materials, and all this activities may cause environmental damage. Therefore, it is very important to take responsibility for impact architecture has

³ For more on sustainable development see: Danilo Ž. Marković (Marković, 2015) and Darko Nadić (Nadić, 2012).

on the environment in order for future generations to be in a position to realise their needs. The principle of sustainable architecture entails a rational use of building land, the use of environmentally-friendly materials, rational use of energy and water, optimisation of the processes of facility functioning and maintenance, as well as the improvement of conditions for living and working inside such facilities. When it comes to sustainable architecture, this about ends it. Nevertheless, as is the case with organic agriculture, there is a symptomatic phenomenon here. It is contained in the idea of “new alienation in the urban environment”, which has already been mentioned in this paper. “New alienation in the urban environment” stands for a new form of discrimination. The idea of self-sufficient buildings, with their own sources of water, recycled wastewater, own and renewable sources of energy have shown their social downsides in practice. This is a specific urban Noah’s ark, which is available only to those who have hefty amounts of money that allow them to afford an ecological oasis. Contrary to the dull urban slums, there are green ecological oases, which are, in financial and social terms, unaffordable to the wider social strata. In this manner, environmental alienation continues, perhaps even in a more dramatic manner than ever. Urban slums, with their criminal milieu, share borders with politically correct environmental slums that have private parking, private security, communal spa centres, communal and minimal green recreational areas, etc. Ecological urbanism has certainly gone too far only to become something that is now connected and that will be connected only with the elites in the future. If we were to focus on a catastrophic situation, new ecological urbanism does not sell only the idea of a better quality of life, with an underlying environmental component. Instead, it sells the idea of surviving a potential environmental disaster. Until such time, until such potential environmental disaster, what connects old brutalist and new environmental slums is contained in the brilliant thought by German sociologist Ulrich Beck, that “smog is democratic”. In the conditions of urban pollution, we are all equal. Nevertheless, Hundertwasser went one step further by indirectly criticising the then popular trends in architecture: “The colourful, the abundant, the manifold, is always better than mediocre grey and uniformity.” And this leads us to his personality and what is appealing about him and his work. Although he was primarily an artist, i.e. a painter, Friedensreich Hundertwasser was best known for his uncommon architectural solutions. The edifice he designed, which he architecturally adapted from a sterile project, is one of Vienna’s landmarks today. The famous Hundertwasser House (*Hundertwasserhaus*), both the colours and façade of this building at the corner of two Viennese streets (*Kegelgasse* and *Löwengasse*), is the result of him rebelling against dull greyness, and at first it may look simple and cheap, as is the case in modern urban areas. Throughout his life and on his many travels, Hundertwasser understood the significance and impact of man’s relationship with nature. His projects, ideas and lifestyle were far from conventional and were not widely approved of. Nevertheless, despite his immense artistic contribution, with his activism Hundertwasser substantially contributed to the introduction of elements of sustainability in development and additionally emphasised how important ecology, environmental and resource preservation are for man surviving on the planet. In addition, this idea of sustainability is actually the idea of ecological justice and equity, which is based on the idea of social equity, and is contained in the following thoughts:

“The architect has no relationship to the building. Even the greatest architectural genius cannot foresee what kind of being will dwell in the house. The so-called human

dimension and proportions in architecture are a criminal fraud, especially when measurements are based on the average value of a Gallup poll. The bricklayer has no relationship to the building. If, for example, he wants to vary, if only slightly, the construction of a wall according to his own moral and aesthetic concepts - if he has any - he loses his job. Besides, he doesn't care, since he will not be living in the structure. The tenant has no relationship to the structure. He has not built it, but only moved into it. His human needs, his human space, are probably completely different. And this remains the case even if the architect and the bricklayer try to build according to the instructions of the future tenant and the building sponsor. Only when architect, bricklayer and tenant are a unity, or one and the same person, can we speak of architecture. Everything else is not architecture, but a criminal act which has taken on form. Architect/bricklayer/tenant is a trinity just like the Holy Trinity of God-Father/Son/Holy Spirit. Man has to regain the critical, creative function he has lost and without which he ceases to exist as a human being!"⁴

FRIEDENSREICH HUNDERTWASSER - THE ARTIST WHO MOVED THE BOUNDARIES OF ARCHITECTURE

This Austrian artist with Jewish origins was born in 1928 in Vienna as *Friedrich Stowasser*, and died in 2000 in New Zealand. He changed his birth name several times during his life. To be able to survive with his family the period between the two world wars and WWII itself, he was a member of the Hitler Youth, as a result of which he came to detest any form of totalitarianism and formalism.

After the war, he attended the Academy of Fine Arts in Vienna. He dropped out of it after only several months, only to become an accomplished self-taught artist in his own right, as a painter, in the area of applied art, architecture and graphic design. He was a writer, translator and an ardent advocate against globalisation of culture. He believed that in the fields of architecture and art, one should stand up to tyranny of functionalism and rationalism, for which he used to say that they suffocated individual human creativity and freedom.

Hundertwasser lived and worked all over the world - in Europe, in the East, in Africa, Australia, and New Zealand (Rand, 2007, p. 11). Although his architecture speaks a similar aesthetic language as the architecture of Antonio Gaudi, Hundertwasser actually never truly belonged to any architectural movement. Influences of Egon Schiele and Klimt can be seen in his early works, and later the influence of Paul Klee. But over time, Hundertwasser developed his own style, characterised by ornamental spirals, a maze of round shapes and circles, meanders of lines and organic shapes (Chiavoni, 2017, p. 3). Still, what makes him especially interesting is his sincere intention to bring man and natural environment that surrounds him closer together, thus making living more comfortable. One would be correct in saying that Hundertwasser, if we keep in mind his origins and political experiences from WWII, was at a sort of personal war with post-war architecture:

⁴ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_verschimmelungsmanifest.php (Accessed in May 2022)

“I can immediately recognise the danger of a marching column compressed into geometric rectangles, be they Fascist, Communist, or American. Similarly, the danger modern architectures designed on the basis of straight lines entail for the people who will unsuspectingly live in them. Also, the danger of millions of identical spoons (standard mass production in America) and the danger of reproducing the same slogans and theses and uniformisation by the million (in the Soviet Union). The problem is very complex, as you know; just so you understand in what way, for example, art and politics can be mixed.” (Hundertwasser, 1997, p. 44)

Hundertwasser is here already beginning to stand out as an opponent of “brutalism” and straight lines in architecture by identifying architectural rigidness and lack of imagination with maintaining autocratic regimes and dictatorships. He goes on to criticise the absence of inventiveness in architecture, labelling it as being godless, sterile and mere imitation.

“Any modern architecture in which the straight line or the geometric circle have been employed for only a second – and were it only in spirit – must be rejected. Not to mention the design, drawing-board and model-building work which has become not only pathologically sterile, but absurd. The straight line is godless and immoral. The straight line is not a creative line; it is a duplicating line, an imitating line.”⁵

In the middle of the 20th century, Hundertwasser’s painting has its first commercial success and it was about that time that he decided to focus on his calling as an architect. Although in his early career it was his paintings with vivid colours and bold lines that made him stand out, what mainly makes Hundertwasser popular today are exactly the architectural works he designed (Chiavoni, 2017, p. 4). It is worth noting that he was not an architect himself and that he had trained architects construct buildings based on his ideas, designs and models.⁶

“His influence on the contemporary art is specified not only by his paintings and surprising design of constructions built according to his projects. His environmental, political, and social views made him one of the most influential figures of our time” (Stratonova, 2020, p. 2).

What is prevalent in Hundertwasser’s architecture are irregular shapes. It also includes natural features of the surrounding landscape or he frequently created his own landscapes. We can say that Hundertwasser was the pioneer of roof gardens because they are landscape elements upon which he insisted in his architectural design (Jacobsen, 2018, p. 40). In his manifesto *Forestation of the City* (1971), he demands a stronger role of the state in the forestation of both living and working environment:

“Government must pass a law that does not allow for a house to be built unless a one metre layer of soil is spread over the entire roof surface and the entire area of the

⁵ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philosophical_manifesto.php (Accessed in May 2022)

⁶ https://www.hundertwasser.at/english/oeuvre/architectural_architects.php (Accessed in May 2022)

flat soil, on which the house is situated. So a law must be passed, and if it is not passed immediately, it will definitely be passed later, whether the government wants it or not, that from a bird's-eye view any vegetation only consists of green forest and meadow areas, and not a piece of road, asphalt or bare roof... When creating factory grounds, a factory will only be allowed to exist if all roofs and access roads and the entire factory surroundings are much greener than the Vienna Woods normally are. A factory may only be given an operating permit if the chimneys emit three times the amount of stale air in pure oxygen, not to mention toxins. If a factory emits toxins, it must be closed down immediately.⁷

Hundertwasser advocated for buildings that are more humane, in accordance with ecological standards and including nature in their concept. He was starkly opposed to straight lines in the sterile post-industrial architecture, in which he found the “culprit” for human suffering and sense of despair.⁸ He condemned the enslavement of humans by the sterile grid system of conventional architecture and people being slaves to mechanised industrial production. He made appeals for a boycott of this type of architecture because it did not allow the creation of individual structures and leaving any personal touch in the living space. Besides leaving his own footprint in architecture and using more curved and fewer straight lines, Hundertwasser passionately advocated his belief that nature should be respected and that man should return to the natural principle. This is why in his manifesto *There Are No Evils in Nature. There Are Only Evils of Man* he argues:

“When man thinks he has to correct nature, it is an irreparable mistake every time. A community should not consider it an honour how much spontaneous vegetation it destroys; it should rather be a point of honour for every community to protect as much of its natural landscape as possible.”⁹

Although he was primarily an artist, Hundertwasser used his world renown, art and projects he created to raise environmental awareness in people. In the mid-1970s, he actively participated in a number of ecological campaigns – from the local Viennese initiative *Mehr Grün*¹⁰ to European anti-nuclear campaigns, for which he designed promotional posters. In his numerous manifestos and essays, he pointed out that it was man's civic duty to plant trees in urban areas. He also insisted that man was a guest to nature and that he should learn to behave accordingly. The key to understanding Hundertwasser's view of life and his oeuvre is specifically in this - that man is a guest to nature and that he should adapt to it. Therefore, Hundertwasser propagated living in harmony with nature, and he personally lived accordingly.

⁷ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Accessed in May 2022)

⁸ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Accessed in May 2022)

⁹ https://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_misstaende.php (Accessed in May 2022)

¹⁰ Hundertwasser took part in a campaign for the promotion of planting Boston ivy on concrete walls in Vienna. He contributed to the Hundertwasser campaign by designing the sticker (1980), which read *Mehr Grün für Wien* (More Green for Vienna). The campaign was launched by the *Neue Kronen Zeitung* daily. The sticker was attached to the cover of all editions of this newspaper on 8th June 1980. The objective of the campaign was to launch an appeal to the residents of Vienna to make sure there were more green areas in their city. (https://hundertwasser.com/en/ecology/811_apa181_mehr_gruen_707) (Accessed in June 2022)

He owned a number of properties that were representative of his *Weltanschauung*. On these properties, he adjusted architecture to nature using, among other things, solar panels for the production of power, as well as other means of preserving the quality of water and soil. On his New Zealand property, he succeeded in completely implementing a sustainable and independent manner of living, by producing power for his own needs and treating water and waste materials. In the 1970s the first models of Hundertwasser's architectural designs were made, which was soon after also followed by the construction of the buildings. Hundertwasser's architectural solutions can be divided into three groups - exterior design, redesign and modification of the exterior and interior and, finally, full design of new buildings. Some of his architectural projects are the Hundertwasser House in Vienna, Ronald McDonald House in Essen, the railway station in Uelzen, the Spittelau waste-to-energy plant in Vienna, Rogner Bad Blumau in Styria, etc. (Chiavone, 2017, p. 5).

ECOLOGICAL IDENTITY (THE ECOLOGICAL SELF) AND THE "FIVE SKINS" OF ECOLOGICAL MAN

In order to elaborate more clearly on the ideas of sustainability, protection of nature and the environment in Hundertwasser's works, it is necessary to present the ideas of the ecological self and the "five skins" of ecological man, which is one of the most significant determinants in understanding Hundertwasser's work and his contribution to sustainable development. Although he is often connected with theoreticians of deep ecology, Hundertwasser was, first and foremost, an artist (Jacobsen, Storsletten, 2018, 41), who lived his *Weltanschauung* by example. He was not a philosopher, although he abided by certain philosophic principles. (Barak, 2017, p. 336)

The ecological self is a concept that was introduced to the theory of deep ecology by the Norwegian philosopher Arne Næss. This term describes human potential of cohabitation with other living beings, extending our sense that we should include in our identity all living things, even the planet Earth itself. It is indisputable that Næss' ecosophy played the decisive role in Hundertwasser's ecological-architectural philosophy, especially because the ultimate point of origin of his ecological thought was actually a new form of spirituality:

"The relationship between man and trees must gain a religious dimension and replace the adoration of Christ or God. Only when a divine adoration of all vegetation takes hold, a gradual improvement of the environment can begin from the inside of people. Then, there will also be a better understanding of the phrase: THE STRAIGHT LINE IS GODLESS."¹¹

We can accept the fact that the spirituality present is partly a result of the influence of Næss' ecosophy. However, Hundertwasser used it as the basis on which he actually built and created his view of the ecological future. In his message, i.e., poem, *Message: For Mother Earth* he basically imagines this harmonisation or harmonisation of society with nature, in a utopian yet inspirational style:

¹¹ https://hundertwasser.com/en/texts/verwaltung_der_staedte (Accessed in May 2022)

The contract with nature that follows will include:

A waste free society

Tolerance of spontaneous vegetation

Man restores to nature the territories which he has illegally occupied

Fulfilling cosmic laws: all what is horizontal under the sky belongs to nature

Roofs will be forests, highways will become woodlands.

Man creates habitat for nature

Man learns the languages of nature to communicate with her

The creations of man will match the creations of nature.¹²

Ecological identity is important in order for us to more closely understand Hundertwasser's vision of the "five skins" of ecological man and understand the idea of sustainable development in his works. As was the case with Le Corbusier, who had his five points of architecture, Hundertwasser also developed his concept of the "skin". Namely, Hundertwasser explained identity as a connection between an individual, nature and society and compared it with the five layers of the skin in man (Hodonyi, Würfel, 2020). The first skin is man's natural epidermis; the second skin are the clothes he wears; the third skin is his house, the building in which man lives; the fourth skin is the social environment, and finally, the fifth skin is the planetary skin - the biosphere (Jacobsen, Storsletten, 2018, pp. 41-42). According to Hundertwasser, all five skins are incorporated into human identity and create ecological man. Furthermore, each of the skins is important in the process of harmonising with nature and each of them stands for a direct link between man and relative skin. In Hundertwasser's understanding, the individual is a free being who needs to express his authenticity continuously, which he does through creativity. "How these skins are literally and figuratively connected is the method Hundertwasser uses to justify his argument to individual rights and environmental activism. A large component of his vision seeks to regain beauty, something he felt had been taken from humanity by way of the alternative prerogatives."¹³

It is exactly in conventional architecture, the straight lines, industrial furniture and unsustainability of buildings, that he sees separation of people from their natural essence, i.e., he believes that therein lies the cause of human suffering. This is the reason why the third skin, architecture, is important, because it should free man rather than enslave him.

In his manifesto *Speech in the Nude for the Right to a Third Skin* (1967), Hundertwasser speaks of an enslavement of the human mind and body, but also of human liberation. He blames the system of industrial production for enslavement, arguing that the system's maximum is embodied in architecture. He believes that liberation is possible but only as the next revolution that will be directed at the consumerist civilisation.

"The only possibility is to incite people to the new revolution. If they are too dumb to get the idea themselves, they have to be told that they are fools. You, too. You go to work with a necktie on every day and the like. Why? For fear of being noticeable, for fear that

¹² https://hundertwasser.com/en/texts/botschaft_fuer_mutter_erde

¹³ Rori Knudtson, *A Call to Action: The Work of Friedensreich Hundertwasser as Impetus to Contemporary Architectural Discourse*, available at <http://www.rknudtson.com/wp-content/uploads/2015/01/hundertwasser.pdf> (Accessed in May 2022)

something might happen. The slightest deviation and already you are afraid you could be sacked, be expelled from school, or this or that. Why, what for, what can happen to you? That you won't get paid or something? Why are there these lame-brained strikes for more – to get more money? You can live with less. I can assure you that you only need so much money because you buy these lame-brained consumer goods.”¹⁴

Anti-consumerism is present in environmental messages Hundertwasser sent from various conferences in which he was a participant. Thus, with the short slogan-like sentences, just like a painter's sketches, he clearly depicts civilisation of the previous century, and even more of the current one.

“We produce without sense. We consume like mad. We waste blindly. Man degrades himself to a manipulated consumer's item. This is the worst form of slavery man has experienced in his existence.”¹⁵

Consumer society criticised by Hundertwasser is based and, in his opinion, relies on marketing and advertising:

“The criminal advertising tells us how to get clean with the help of soaps and detergents but this is a lie. The cleaner our shirts the cleaner our house the dirtier gets our environment, not only dirty but dead. And this someone who uses poison to kill is all of us you and you and me, when we use detergents to wash when we use poison in agriculture and gardens, when we use poison and create poison when we drive cars, when we use poison to produce the objects we live with, when we use poison in our everyday life. In our television, in our radio, in our newspapers, in our street-posters this poison of all sorts is advertised and promoted freely instead of being forbidden in order to protect us. The state authorities should protect nature and ourselves from poisonous substances, but no state authority forbids advertising, the selling, buying, and the use of poison that is much more harmful than any narcotics. Workers continue to produce this poison in always bigger quantities because otherwise trade unions say they would become jobless. This short-sighted thinking leads us to a labyrinth where there is no way out. In spite of our wisdom and intellect we got entangled in a big mess – we got blind. We do not see anymore the relationship between criminal causes and disastrous negative effects.”¹⁶

Anti-consumerism is just a part of Hundertwasser's pro-ecological thought and activity. The other, very important segment are his thoughts on energy, especially nuclear energy. In the light of recent political circumstances, caused by the conflict between Ukraine and Russia and the widely present fear of energy crisis, his thoughts, which by no means make him a prophet, open a completely new perspective:

“There is no energy crisis. There is only an insane waste of energy. Does nature know such a thing as an energy crisis? Do the birds, the trees, the animals have an energy crisis? Only man imagines he has an energy crisis, because he has gone mad. Perfect

¹⁴ https://hundertwasser.com/en/texts/nacktrede_fuer_das_anrecht_auf_die_dritte_haut (Accessed in June 2022)

¹⁵ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Accessed in June 2022)

¹⁶ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Accessed in June 2022)

ecology must be to put man back into his environmental barriers so that the earth can regenerate...And greedily this man, this stupid animal is asking for more energy, more poison and more deadly weapons, men, especially the so-called experts have lost control over the levers of energy. They do not know anymore what they do.”¹⁷

Still, Hundertwasser was prophetic in something. Six years before the Chernobyl nuclear catastrophe, in his article entitled *Culture against Nuclear Power* (1980), he precisely defined his anti-nuclear position with the following words:

“Whoever propagates nuclear energy is either extremely short-sighted, tendentially informed, or consciously criminal. It is the government’s responsibility to inform the population about the dangers of nuclear energy... It is self-evident. It is outrageous that only a huge catastrophe in a neighbouring country or in our own country would be able to provide food for thought, when it is already too late. Nuclear energy is not only an ecological, but also a gigantic economic catastrophe.”¹⁸

Besides the cost of construction, research, purchase of uranium, etc., Hundertwasser includes in the economic calculation of nuclear power’s unprofitability something that can be called “social and political economy” of nuclear power’s unprofitability. He includes the following factors in this:

“Brain-washing and indoctrination in the media (television, school); medical observation of workers and population (radioactivity); larger police force. Protection from the inside against sabotage and terrorism for generations to come; protection from the outside; increased national defence. Peaceful use of nuclear energy cannot be separated from nuclear weapons. They are two sides of a coin; earth quake surveillance (control, maintenance, repairs); illness now (accidents, cancer); illness in the coming generations (genetic mutations, cancer); illness in animals and plants (mutations, epidemics); payment and aiding and abetting and bribery of neighbouring residents; loss of jobs through automation; ossification of the out-dated system, postponed change of ideas. Consumer society, growth at all costs, waste of energy, and throwaway society are immortalised; loss of human dignity to new slavery, dependency on technocracy.”¹⁹

The main goal of Hundertwasser’s ecological thought is to achieve men’s full life, which is harmonised with nature’s capacities. In order for man to live to his full capacity, what is of utmost importance according to Hundertwasser is for architecture, and residential development and development of other structures where people reside, to be in harmony with nature. This is the point where he becomes a practitioner rather than a theoretician. Instead of the straight lines and sterile shapes and colours, Hundertwasser included in his projects vivid colours, ornaments, various tiles, pillars, uneven floors, etc. Because he felt that man was merely a guest to nature, he saw the world as paradise that the human species gradually destroyed instead of preserving it and cohabitating with it (Jacobsen, Storsletten,

¹⁷ https://hundertwasser.com/en/texts/zur_oekologie (Accessed in June 2022)

¹⁸ https://hundertwasser.com/en/texts/kultur_gegen_kernkraft

¹⁹ https://hundertwasser.com/en/texts/kultur_gegen_kernkraft, see more in his article *Nuclear Energy Is a Dangerous Toy* on: https://hundertwasser.com/en/texts/atomenergie_ist_ein_gefaehrliches_spiel

2018, p. 45). There is a cycle in nature, and we have to adapt to it. This cycle is perfect because there is no waste in it and at the same time, there is no shortage of energy. Hundertwasser appealed to people to learn from nature so as to preserve energy and he taught what design we should pursue in order for development to be sustainable. He accused architects of ruining human soul with their works²⁰, while he thought that politicians, professors, farmers, and doctors had lost any sense of responsibility for what they did.

SELF-SUSTAINABILITY OF BUILDINGS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

In his observations of nature and natural processes, Hundertwasser was confident that an energetically sustainable cycle could also be created in architecture, which he later showed through his own work. He identified a particular problem in unreasonable consumption of water, which not infrequently inspired him in his creative activities. He used to say that water had to leave our homes as clean as it was when we first opened the faucet and he also noted that there were different ways of water purification, which allowed the circulation of pure water. He also advocated the compost toilet, for which he thought was in harmony with the natural cycle of the circulation of matter. He also emphasised that trees and other plants could be grown in the hearts of big cities. Grass, flowers and trees would be planted on rooftops of sustainable buildings, while the soil would be treated with substances from organic compost toilets, which would make the soil more fertile and allow for the growing of various species of fruits and vegetables as well as the breeding of some domestic animals. He presented this idea in the architectural model of the High Rise Meadow House in Vienna, and claimed that the development of such buildings was cheaper than it may seem at first.

Proof that Hundertwasser's ideas were not merely idealistic but that they were feasible instead, can be seen on the example of the Ronald McDonald House in Essen (Germany) and the Children's Day-Care Centre Heddernheim (Germany), both of which were constructed on the basis of his ideas and accordingly represent self-sustainable buildings. Both buildings were constructed from natural materials, such as wood, bricks and ceramics, so there are no straight lines and thus almost all rooms have a direct connection to nature – visitors and tenants may easily exit them. Compost soil, 500-600 mm thick, was scattered on the roof of the Essen Centre. More than 50 trees were planted as well as various species of plants, the objective of this exercise being to have nature within reach. This type of development has been on an increase, and in addition to it having a positive impact on psyche and mood, it also gives concrete, tangible contribution in terms of environmental protection. Urban agriculture, green roofs and roof gardens have become more common and they can mainly be seen in big cities, such as Chicago, Toronto, Munich, Copenhagen and many others. The benefits of this practices are a more efficient management of atmospheric water, decrease in the urban "heat island effect", better insulation – which results in significant decrease

²⁰ "We live in buildings which are criminal and which were built by architects who are really criminals." (https://hundertwasser.com/en/texts/nacktrede_fuer_das_anrecht_auf_die_dritte_haut) (Accessed in June 2022)

in air pollution, less need for air conditioning, and also roofs last longer, at the same time providing picturesque decor for city landscape.

Hundertwasser House (*Hundertwasser*) in Vienna is certainly one of Hundertwasser's flagship works and one of his most famous art and architectural works and the finest example of sustainable urban development. It was built between 1983 and 1985 with the collaboration of architects Josef Krawina and Peter Pelikan. The amount invested in its construction was seven million Euros. An interesting fact is that the artist never charged any fee for creating this building and for working on it. Instead, he used to say that the reward enough for him was that he prevented something ugly being built in that place. This building, which does not have any straight lines, particularly emphasises the importance of windows in its construction, as well as horizontal and vertical gardens, and is actually the embodiment of his manifestos. Basically, the building was constructed with the use of bricks, while the roof is covered in soil, grass and trees. This building was made green with the use of more than 900 tons of soil, which was distributed on the roof and the many terraces. Inside the building, none of the 50 flats is identical. Each has a different layout, different doors and windows as well as different floors and wall colours. Besides bricks, other natural materials, such as stone, mortar, glass, but also concrete, were used for the construction of the Hundertwasser House. Concrete is given a "human figure" in the entire construction of the Hundertwasser's building i.e., it is no longer the predominant construction material. In addition to forested roof, the building has sixteen private and three communal terraces, on some of which vegetation grows spontaneously. Apart from bright and vivid colours, which are typical of Hundertwasser, there is an abundance of mosaics, ornaments and pillars in the building. With more than 250 trees, the Hundertwasser House stands for a true green oasis in the heart of the city. With the construction of this residential building, Hundertwasser showed that the ideas of environmentally sustainable architecture were more than just a utopia and environmental romanticism, but that they were feasible and within the boundaries of pertinent legislation and budgeting of publicly funded projects.

CONCLUSION

This paper has presented some of Hundertwasser's beliefs, works as well as his influence and contribution to the development of environmental identity and further development of environmental protection theory and practice. The biography section and thematic introduction laid the groundwork for interpretation and understanding Hundertwasser and his drives, as well as details from his personal life, which shed additional light on the concepts he advocated. The interpretation of environmental identity and the "five skins" of the ecological self makes it possible to understand what drove him to his activism and engagement. Environmental and social aspects of Hundertwasser's vision are mutually connected and strive to provide man with more comfortable living that is in accordance with the natural cycle and norms. His thorough knowledge of nature and its processes, in combination with imagination and readiness to participate actively in changing environmental awareness, was what shaped and implemented the buildings such as the Ronald McDonald House in Essen, which was constructed in a manner that made it entirely in harmony with the area surrounding it. Hundertwasser showed with his own example that

the ecological self was possible. Apart from living modestly in harmony with the natural cycle, he demonstrated and proved his vision with the construction of the Hundertwasser House. The Hundertwasser House is a form of tribute to environmental protection and shows that it is possible to connect in urban experience, through architecture, nature and man. To avoid the straight lines, to abandon uniformity of the surroundings and city, to give an example of the unconventional and the original. Not only is this building one of the main landmarks in Vienna but it also represents a symbolic link of mutual dependence between man and nature, this being reflected in architecture. This is, in a way, a reflection of Hundertwasser's potentially most perfect and most environmental thought:

“The true democratisation of man means that he must now develop further creatively. Only he who thinks and acts creatively lives... Only with creativity can the human race move forward. Individual creativity and individual responsibility for all forms of life, for the true values, are what shape society.”²¹

On a global level, Hundertwasser did not win his battle against the straight and sterile line in architecture. The straight line is still prevalent. Nevertheless, the battle he did win was that of a new urban planning ideology which is diametrically opposite to that which ruled until the early 20th century. The ideas of the forestation of cities, creating the so-called “green pockets”, urban green agenda, smart and self-sufficient energy grids, have led to the concepts of urban planning and architectural policies through an all-encompassing term “smart green cities” (Đorđević, 2022). All this was devised by Hundertwasser much earlier, but it was climate change that as a natural consequence urged the creation of the new urban planning ideology. At the same time, from the outset of Hundertwasser's pro-environmental fight for “curved lines” until now, two interesting phenomena have emerged. Firstly, the “curved lines” have started becoming dominant in modern architecture, but despite this, they do not have an environmental dimension. Instead, they manifest themselves as just being “hip”, i.e. a kind of trend. Another phenomenon we would like to point out in this paper is that the above-mentioned “iconic architecture”, also gave rise to architect “icons”, “star architects”, whose worth is measured by the amount of fame accomplished, prestigious prizes won, spreading the word of their iconic works, exhibitions, etc. (Sklair, Gherardi, 2012, p. 67) Still, this is far from what Hundertwasser meant by humanised and environmentally-friendly architecture and architects in general, far from what his dreams were.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Barak, N., (2017), Hundertwasser, Inspiration for Environmental Ethics: Reformulating the Ecological Self. *Environmental Values* 26.
- Chiavoni, E. (2017), Architecture, Colour and Images. Ideas and Designs) by Friedensreich Hundertwasser. Basel: MDPI, *Proceedings* 2017
- Đorđević, S. (2022), Good experiences of smart green cities for sustainable development and democratization, *Napredak*, 3 (1), 37-60. DOI: [10.5937/napredak3-36910](https://doi.org/10.5937/napredak3-36910) [In Serbian]

²¹ <https://www.hundertwasserartcentre.co.nz/about/hundertwasser/hundertwasser-on-identity/> (Accessed in May 2022)

- Hodonyi, R., Würfel, C., (2020), *Hundertwasser for Future. Quotes by Hundertwasser*. Berlin: Hantje Cantz
- Jacobsen, O., Storsletten, V. (2018), *Friedensreich Hundertwasser – The Five Skins of the Ecological Man*, Springer
- Marković, D. Ž. (2015), *Social Ecology*, 6th edition. Beograd: Zavod za udžbenike [In Serbian]
- Nadić, D. (2012), *Essays in Political Ecology*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Čigoja štampa [In Serbian]
- Rand, H. (2007), *Hundertrwasser*, 25th Edition. Taschen
- Sklair, L. (2017), Iconic Architecture and the Rise of Globalizing Cities. *The Brown of World Affairs*, Spring-Summer, 2017, Volume XXII, Issue II
- Sklair, L. (2005). The Transnational Capitalist Class and Contemporary Architecture in Globalizing Cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29. 3 September 2005.
- Sklair, L. Gherardi, L. (2012). Iconic architecture as a hegemonic project of the transnational capitalist class, *City*, Vol.16, Nos 1-2, February-April 2012
- Stratonova, L. M., (2020), Friedensreich Hundertwasser, and his Green Architecture, *International Science and Technology Conference FarEastCon*

INTERNET SOURCES

- Knudtson R., A Call to Action: The Work of Friedensreich Hundertwasser as Impetus to Contemporary Architectural Discourse. Available at <http://www.rknudtson.com/wp-content/uploads/2015/01/hundertwasser.pdf>
<https://hundertwasser.com/en>
<https://www.hundertwasserartcentre.co.nz/>